

ЧЕРГОВА РЕВОЛЮЦІЯ ЧИ НАРЕШТІ СПРАВЖНЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА РЕФОРМА?

(ЕКОНОМІКО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ)

Олександр Шморгун,

старший науковий співробітник Інституту світової економіки і міжнародних відносин

Останнім часом знову загострилось протистояння між законодавчою і виконавчою гілками влади. На фоні наростаючої соціально-економічної катастрофи воно набуває загрозливого характеру. Як відомо, причиною є небажання парламенту приймати в авральному порядку та ще й як неодмінну умову виконання запропонованого бюджету на 1997 рік низку проєктів законодавчих актів, спрямованих на докорінну зміну існуючої податкової політики у загальному напрямку зниження податкового пресу до так званого “цивілізованого” рівня, неначебто прийнятого у розвинених країнах. І знову, вкотре за останні п’ять років, пропонується черговий чудодійний засіб швидкого переходу до сучасної ринкової економіки, забезпечення її динамічного зростання, панацея від всіх наших негараздів. Більше того, значною мірою узурпувавши засоби масової інформації, виконавча влада фактично шантажує парламент, стверджуючи, що, відмовляючись брати участь у “податковій революції”, він навмисно погіршує ситуацію, гальмує прийняття “прогресивного” бюджету, несе відповідальність за величезну заборгованість по заробітній платі.

На перший погляд все безумовно правильно: непосильність податкового тягара (вже розхожою стала теза про те, що виробник вимушений віддавати більше 90 відсотків прибутку) насправді підриває мотивацію до праці, веде до монопольного підвищення цін, через брак оборотних коштів не дає можливості модернізувати виробництво, буквально насильно вштовхує економіку у тіньовий сектор. А тому варто, мовляв, лише знизити сукупні податки до цивілізованого рівня (за взірцем тут правлять США — близько 30 %) і, згідно з черговим посланням Президента парламенту, відбудеться стабілізація, а потім досить динамічне економічне зростання. Майже весь тіньовий сектор легалізується і за рахунок різкого розширення податкової бази (згадаймо знамениту “криву Лаффера”) відбудеться наповнення бюджету і, відповідно, вирішення соціальних проблем.

Здавалося б, все так просто. Залишається тільки дивуватися, чому це “рішення” не спало на думку нашим “талановитим реформаторам” раніше.

Але відверто кажучи, дуже насторожує саме ця простота. Адже концепцію так званих простих рішень, програм-гасел ми вже ой як неодноразово проходили. Згадаймо: “дозволено все, що не заборонено”, “економіка має бути економічною”, “нинішнє покоління радянських людей буде жити при комунізмі”, “сільське господарство врятує кукурудза”. А ще раніше “суцільна колективізація — соціалізм”, а до того “комунізм є радянська влада плюс електрифікація” і, нарешті, “диктатура (так званого) пролетаріату — соціалістична революція”. І кожного разу одне і те ж: все закінчувалось важкими соціальними деструкціями, економічними колапсами, стражданнями, а то й загибеллю мільйонів людей.

Більшовицько-люмпенський за своєю природою менталітет нерозривно пов’язаний із своєрідним комплексом “золотої рибки” (згадаймо чудову пушкінську казку). Він глибоко вкорінений в особливості російського самодержавства, архаїчні соціальні структури якого гальмували у народів, що проживали на території імперії, розвиток “протестантської етики” — мотивації до наполегливої продуктивної праці, без якої неможлива цивілізована ринкова економіка. І найсумніше полягає в тому, що примітивно-споживацька свідомість, заснована на бажанні отримувати матеріальні блага “за щучим велінням, за

моїм хотінням”, “одним махом”, і зараз домінує не тільки у пострадянському суспільстві, а й у світосприйнятті навіть у багатьох західних “реформаторів”. Знамените “дайош!”, бажання “не рахуючись з жертвами”, у “єдиному пориві”, “штурмом”, у процесі “битви за врожай”, чи зараз за ринок, на різноманітних “трудовах фронтах”, хоча і в дещо прихованому вигляді, але зберігається в діях владних структур країн СНД. Згадаймо побудовану на основній тезі “все і одразу” гайдарівсько-пінзеніківську” лібералізацію, яка проходила під гаслом “ось відпустимо ціни, і страшенно деформована, монополізована, морально застаріла та зношена роками економіка саме за півроку “самозрегулюється” і виникне сучасне ринкове господарство”. Майже паралельно за цією ж світоглядною схемою авральними темпами почала проводитись “народна приватизація” під девізом “кожному громадянину — рівну частку національного багатства” (ну чим не більшовицька зрівнялівка?)¹. Нарешті знов-таки “ударними темпами” — зіб’ємо інфляцію (точніше, переведемо її у приховану форму), шляхом скорочення грошової маси, і знов-таки негайно отримаємо зниження кредитних банківських ставок і ідеальні умови для довгострокового інвестування економіки, а значить і її динамічного розвитку — відбувалася “фінансова стабілізація”. І знову “хотіли як краще, а вийшло як завжди”, і знову знамените “маємо те, що маємо” (як тут не згадати знамениті розбиті ночви із пушкінської казки). І знову “в ім’я і для блага людини” проводяться страшні насильницькі експерименти над народом, які насправді ведуть до його нових і нових страждань.

І ось зараз нам в найкращих традиціях силового тиску пропонується чергова, тепер уже податкова, революція. Повторюю, в основі цього люмпен-екстремістського світогляду лежать найархаїчніші, найпримітивніші пласти міфологічної свідомості, які відтворюються і культивуються тепер уже потужними засобами масової інформації пострадянських напівколоніальних державних утворень.

Які ж основні риси цієї міфологічної свідомості, котра регенерується на всіх рівнях суспільного життя? В першу чергу, це неадекватне, викривлене уявлення про дійсність, зокрема закони, що керують соціально-економічними процесами сучасного суспільства. Замість пізнання цих законів фіксуються поверхові причинно-наслідкові залежності, котрі і видаються за істину в останній інстанції, за принципом “після того, значить внаслідок того”. Наприклад, оскільки після крику півня сходило Сонце, то у міфологічній свідомості дикуна крик півня сприймався як причина появи світла. У нашому ж випадку, за Пінзеніком, позаяк зростання платні і взагалі її виплата зменшують бюджетні кошти, значить саме вони ведуть до дефіциту державного бюджету.

Крім того, вперто нав’язується міфологічне уявлення про наслідки так званих економічних реформ (нас черговий раз переконують, що “жить, товарищи, стало краще, жить стало веселее”), про стан фінансової стабілізації. Насправді ж за підрахунками неупереджених економістів, попри страшну ціну зубожіння народу, заплачену за цю “фінансову стабілізацію”, реальний рівень інфляції і дефіцит бюджету вдвічі більший ніж ті, що вказані у звітах Міжнародному валютному фонду².

Друга суттєва риса міфологічної свідомості пов’язана з уявленням про навколишню дійсність, природу як живу одухотворену істоту, „ку можна переконати, на яку можна вплинути мінімальними зусиллями, у першу чергу, символічними ритуалами та словесними заклинаннями. Фактично ця особливість зумовлена невірою людини у власні сили, у можливість реальними діями, а не їх імітацією, переломити хід подій на свою користь. У комуністичній ідеології цей міфологізм проявлявся в міфі про якісь “об’єктивні соціальні закони”, які з невідворотною силою, попри весь ідіотизм керівництва ведуть “радянський народ” у світле комуністичне майбутнє. При цьому значно прискорювати цей невідворотний хід подій мали бюрократично-ритуальні дієства типу засідань, пленумів, з’їздів, які у чомусь нагадували архаїчні оргії, а також словесні заклинання у формі постанов, розпоряджень, інструкцій, прийняття яких з приводу тієї чи іншої проблеми у зміфологізованій свідомості сприймалось як вирішення цієї проблеми.

На жаль, у незалежній Україні в цьому плані майже нічого не змінилось. Ми продовжуємо “лякати” надзвичайно складні проблеми, які виникають перед нами паперовими тиграми президентських і парламентських указів, декретів та постанов (згадаймо гучні кампанії боротьби із організованою, у першу чергу, економічною злочинністю, корупцією у вищих ешелонах влади, які так нічим і закінчились).

Звертає на себе увагу своєрідна амбівалентність архетипів мислення міфологічної свідомості як стародавньої, так і сучасної людини з маргіалізованою, тобто “вибитою” із традиційних форм світогляду, свідомістю. Терміни “амбівалентність” і “архетип”, як відомо,

виникли у психоаналізі, видатним представникам якого (в першу чергу, Фрейд, Юнг, Фромм) належить відкриття архаїчних архетипічних пластів людської психіки, які немов би причаїлись у підсвідомості сучасної людини, але за несприятливих обставин здатні “виплеснутись” у свідомість, зробити її вкрай неконструктивною. Амбівалентність — це співіснування у свідомості людини рядопокладених несумісних за своїм змістом засад, ідей, уявлень, які все одно, попри будь-яку логіку “доходять згоди” між собою. У стародавніх міфах, наприклад, це уявлення про фараона, а ще раніше про жерця, як про звичайну людину і одночасно бога (цей архетип, як відомо, був майже буквально відтворений в уявленні про комуністичних вождів як простих смертних і одночасно “всемогутніх батьків народів”).

У самій комуністичній ідеології легко уживались антиномічні тези про “революційну творчість мас”, неухильне зростання “суб’єктивного фактора”, завдяки якому за життя одного покоління мав бути побудований земний комуністичний рай — “світле майбутнє”, і в той же час — про якісь об’єктивні, абсолютно незалежні від волі й свідомості людей соціальні закони, які невідворотною залізною необхідністю рухають історію.

Але в цьому плані міфологічний екстремізм наших видатних реформаторів перевершив навіть комуністичний утопізм. Згадаймо, Гайдар і Пинзеник обіцяли через півроку так званого “лібералізму цін”, а насправді їх директивного підвищення з метою пограбування населення, початок економічної стабілізації, а через один-два роки — стрімке економічне зростання і одночасно підкреслювали, що мають справу не з народом, а з так званими “совками”, менталітет яких ще десятиліття не доросте до “ринкового мислення”, тому їх необхідно насильно втягнути у разі потреби у чергове “світле майбутнє”, райське “демократичне життя” саме за більшовицьким принципом “мы тут посоветовались и решили”, або простіше, “бидло стерпить все!”

Тепер у головах творців “фінансово-податкової революції” також, як у первісній міфології, легко поєднуються теза про те, що зниження податкового пресу стимулює активізацію підприємницької діяльності, і теза про необхідність нарощування фіскальної політики держави.

Попри всі заяви про зниження податків, як це, зокрема, переконливо показали економісти А. Базилюк і В. Волик, підсвідомі архетипи радянського менталітету штовхають сучасну українську номенклатуру до визначення прибутку, який обкладається податком на основі не реалізованої, а виробленої продукції. Тобто ми знову повертаємось до “найкращих традицій” радянської економіки, коли ефективність виробництва оцінювалась за його валом. Все це, як відомо, стимулює штучне завищення витратності, зниження обсягів виробництва і аж ніяк не буде стимулювати виходу величезної кількості виробників із тіньового сектора³.

Амбівалентність люмпенсько-міфологічної психіки також породжує її нестійкість, легкий перехід від однієї крайності до іншої, повністю протилежної. Але ця протилежність завжди виявляється позірною через неконструктивність самого екстремістського культового фетишистського мислення. Якщо за радянських часів таким фетишем, тотемом комуністичної ідеології були поняття “загальнонародної власності” та “державного планового управління економікою”, зараз з’явився культ власності приватної і ринкової “самоорганізації” економіки. Але за законами міфологічного мислення граничний економічний лібералізм легко переходить у крайній державницький волюнтаризм. І ось уже в Росії, реформи якої ми рабськи наслідуюмо п’ять років, створюється “ВЧК” для стягування податків за будь-яку ціну. Те ж саме відбувається і у нас. Причому об’єктом державного натиску звичайно ж стають не потужні мафіозні монополії, а беззахисні підприємства малого та середнього бізнесу.

Таким чином, можна з абсолютною точністю прогнозувати, що чергова “революція”, “кавалерійська атака на капітал”, точніше, у нашому випадку на тіньовий капітал, приречена на невдачу. Це стосується і всієї імітованої екзальтивно-підривної реформаторської активності, яка дуже швидко переходить у апатію і депресію (не випадково фрейдівський принцип “еросу” — життєвої активності — завжди межує з принципом “танатосу” — потягу до смерті). З точки зору психоаналізу наше суспільство останні десятиліття знаходиться в стадії глибокого неврозу, нав’язливих станів (чи то нав’язливого екстремістського капіталізму, чи то тепер не менш нав’язливого комунізму), з якими Фрейд і пов’язував релігійно-міфологічне, принципово викривлене за своєю природою світосприйняття. А патологічний невротичний стан також характеризується своєрідним феноменом “дратівливої” слабкості, тобто постійних коливань між надричним авральним псевдоентузіазмом, сама екзальтованість якого вже свідчить про його неконструктивність і станом повної безнадії, пасивності і

розгубленості. Згадаймо авральний ентузіазм фантастичних рекордів перших п'ятирічок, економічний ефект якого, як було доведено багатьма економістами, був дуже невисокий і який невдовзі, щоб не втратити темпу "соціалістичного будівництва", був "доповнений" таким вагомим "стимулом", як величезні репресії, і безплатною працею мільйонів в'язнів у "трудовах" таборів. А потім нова фаза ентузіазму переможців у відбудові зруйнованого війною народного господарства і наростаюча апатія, втрата цінностей, або, як сказав би Дюркгейм, соціальна аномія суспільства кінця 60-х. І далі новий цикл: фаза піднесення "ентузіазму" будівників комунізму часів початку хрущовської відлиги і важка світоглядна і алкогольна депресія 70-х. Далі удавана активність часів перебудови, коли теза "дозволено все, що не заборонено" почала переростати у тезу "дозволено все і нічого не заборонено", а потім розгубленість керівництва і народів напередодні розпаду СРСР і, нарешті, недавня хвороблива активність псевдопідприємництва, псевдоприватизації і фінансово-трастових операцій, яка змінилася повним розвалом економіки і глибокою, майже патологічною депресією практично всього народу України.

Причому скорочення часу фази піднесення соціальної активності (з ентузіазмом перших п'ятирічок післявоєнної відбудови і навіть "будівництва комунізму" все ж таки пов'язане створення потужної, хоча і недостатньо ефективною промислової бази) і поглиблення соціальної апатії, починаючи з 70-х років, свідчить про те, що проголошенням незалежності поки що не вдалося переломити потужних негативних циклічних тенденцій, пов'язаних із глобальною кризою і наростаючим розпадом колишнього імперського утворення.

Спробуємо розглянути проблеми "податкової революції" у синтезі соціально-психологічних та економічних чинників. Чи зможе суттєве зниження податків спонукати вихід більшості нинішніх "підприємців" з тіньового сектора економіки і стимулювати підвищення продуктивності праці підприємств? Для відповіді на це запитання необхідно проаналізувати хоча б в загальних рисах саму структуру тіньової економіки. Умовно її можна розділити на відверто "брудну", "чорну" і "сіру", або "безбарвну", "ніяку", "невизначену". До першої належать форми бізнесу, які практично неможливо розрізнити із економічними злочинами та ще й в небачених розмірах (ще Маркс писав про те, що найвищу норму прибутку дає звичайна крадіжка). Мова йде про наркотики, проституцію, підпільний експорт зброї та дефіцитної сировини, гігантські фінансові спекуляції тощо. За яких основних умов можливе припинення цього злочинного бізнесу, для якого хаос і безладдя є необхідною умовою процвітання. Звичайно ж, це наявність політичної волі лідерів і ефективною силовою та правоохоронною функцією держави. Сьогодні, на жаль, доводиться констатувати, що ці чинники практично відсутні. Про це свідчить один з головних аргументів Віктора Пинзеника за необхідність прискорення приватизаційних процесів, а також дозволу вільного продажу землі, що, мовляв, державну власність все одно захоплюють незаконним шляхом. Де вже тут говорити про забезпечення ефективного збору податків, яке навіть в цивілізованих країнах є досить складною проблемою. Але, пробачте, хто ж буде платити знижені податки, якщо можна взагалі не платити ніяких, а всі чергові кампанії уряду по забезпеченню їх сплати закінчуються фактичним терором щодо найбеззахисніших працівників малого бізнесу, які до того ж знаходяться в сфері легальної економіки?!

Тепер про "чорну" економіку ("чорну" — і в тому сенсі, що до неї належать, у першу чергу, галузі важкої, чорної, вкрай зношеної економіки). Тут звичайною практикою директорату, який в принципі нездатний виконувати функції сучасного менеджменту, стало приховування прибутків, відкриття дочірніх, а точніше "родинних" фірм, у які перекачуються державні ресурси і гроші, дике свавілля промислового директора-феодала та його найближчого оточення з числа холуйської челяді, яка отримує величезну платню у той час, коли реальні виробники не бачать її щонайменше півріччями. Як чудово показали економісти В.Волик і А.Василець, проект нинішньої податкової системи лише заохочує "червоних директорів" в найкращих радянських традиціях знижувати випуск продукції і штучно завищувати витрати на неї замість того, щоб шляхом диференційованих ставок оподаткування стимулювати найефективніші і найперспективніші виробництва. І знову з гіркотою доводиться констатувати, що все це ми вже "проходили", і ніякого відношення до справжньої ринкової економіки такі акції не мають. Для того, щоб "відбілити" цю чорну економіку, потрібні рішучі ефективні дії на основі стратегічно орієнтованої програми реформування економіки, програми, якої попри всі галасливі заяви і досі не створено. Вона має передбачати цілу низку безпосередніх методів регулювання і спиратися на все ту ж політичну волю патріотично орієнтованої влади та самосвідомість народу, консолідованого навколо ідеї власного державотворення (згадаймо Німеччину, Японію і Китай).

І, нарешті, про останній “сірий” сектор ринкової економіки, який, будемо відверті, сьогодні поширюється практично на всю легальну українську економіку. Це саме ті активні приватні власники переважно малого та середнього бізнесу, котрі потенційно згідні “грати за правилами”, які запропонує їм держава, коли ці правила будуть стимулювати їх ділову активність. Насправді однією з найважливіших умов поживлення економічної діяльності і повної легалізації цього виду тіньового капіталу є активна податкова політика, спрямована на зниження як сукупної долі податкових надходжень у валовому національному продукті, так і окремих їх видів, у першу чергу прогресивного податку на доходи фізичних осіб (перший показник, наприклад, у США насправді становить 30%, а другий — від 30 до 35%). Але й тут усе далеко не так просто, як здається нашим ринково-більшовицьким реформаторським ідеологам, які діють за принципом “усе і відразу”. Наприклад, частка сукупних доходів податкових надходжень у ВВП у Швеції — 57%, прибутковий податок у Франції — 56%, а в Данії — навіть 60% (!). Здавалось б, при таких умовах тіньовий сектор і ухилення від податків у цих країнах мають бути значно більшими, ніж в Україні. Насправді ж, як відомо, картина прямо протилежна. Правда, деякі монетарно-ліберально налаштовані економісти стверджують, що такі високі податкові ставки ведуть до економічного застою навіть у європейських розвинутих країнах. Насправді ж це не зовсім так. Ще у 1992 році у статті “Який шлях нам обрати?” нашого журналу я писав про те, що сучасна західна ринкова економіка функціонує в циклічно-пульсуючому режимі, то збільшуючи, то зменшуючи ступінь своєї лібералізації, в тому числі і через податкову політику, але при цьому, підкреслюю для наших горе-реформаторів, *урядові видатки на соціальну сферу весь час коливаються навколо цифри 20% національного прибутку, а податкові надходження, необхідні для фінансування державних закупівельних і трансфертних платежів, становлять близько 1/3 ВВП.* До того ж у самих США, де сукупний податок, як відомо, найнижчий, є можливість користуватись такими ж, як у Європі, а то й більшими пільгами за рахунок вищої платні.

В чому ж справа, звідкіля береться те почуття патріотизму завдяки якому переважна більшість європейських бізнесменів погоджуються сплачувати такі високі податки? Ними рухає, окрім, звичайно, емоційно-духовного патріотизму, про який у нас поки що годі і говорити, почуття здорового прагматичного націоналізму. Вони не хочуть соціальних потрясінь, вони хочуть, щоб не тільки вони, а й їх діти жили у багатій процвітаючій країні з високими стандартами споживання, вони прагнуть гарантованого збереження і примноження власних коштів. Нарешті, західні бізнесмени погоджуються відшкодувати державі вагому частку своїх прибутків для того, щоб вона захистила їх від рекету, організованої злочинності, корупції, а в разі потреби і від зовнішнього агресора.

Чи є хоч один із цих мотивів у діяльності української економічної еліти, що народжується? Звичайно, ні. Її представники чудово усвідомлюють, що нинішня влада не в змозі забезпечити стабільність у нашій країні на досить довгу перспективу, захистити від рекету і бюрократичного свавілля, яке мало чим відрізняється від того ж рекету. Нарешті вони відчують, а також знають з попереднього досвіду, що всі балачки навколо зниження податків дешева демагогія, позаяк *саме мислення комуністично-ліберального бюрократа є фіскальним, борг держави по зарплатні досяг такої позначки, що невдовзі уряд у прямій чи прихованій формі буде змушений знову підвищувати податковий прес.* Тому ніякими тимчасовими їх зниженнями наші урядовці не спонукують навіть більш-менш цивілізований бізнес повністю вийти із тіні, не “виманять” його у простір справжнього ринкового середовища, хоча б тому, що *це середовище досі не створене.* Із сказаного можна зробити висновок: чергова, тепер уже податкова, революція приречена на невдачу, приречена саме тому, що попри всі заяви про ринкові та ліберальні “добрі наміри” її творців *вона має державно-бюрократичний, необільшовицький характер чергової кампанії, “вжиття заходів”.* Справжня ж економічна революція, а саме реформа передбачає поступове зменшення податкового тягара *тільки у синхронізації з цілою низкою довгострокових перетворень у всіх сферах народного господарства і, більше того, дасть ефект лише у разі коли на чолі всіх гілок української влади будуть справді національно орієнтовані політики-професіонали.*

Але найстрашніше полягає в тому, що світогляду тих, хто, здавалось б, знаходиться в жорсткій конструктивній опозиції до правлячого режиму, значною мірою також притаманний міфологічно-метафізичний ідеологічно-екстремістський стиль мислення, стиль “очевидних” простих рішень. Справді, хіба не видно, навіть “неозброєним оком”, що

сьогоднішня платня більшості працівників усіх галузей і сфер не відповідає реальній вартості робочої сили. Але у такому разі про який перехід до нового посттоталітарного суспільного ладу може йти мова?! Адже ще Маркс, а він, що б там не було, є геніальним соціологом і економістом, зазначав, що однією з найсуттєвіших ознак капіталізму як суспільної формації, котра якісно, стадіяльно відрізняється від феодалізму, є те, що за цього суспільно-економічного ладу робоча сила перетворюється на товар. У нас же переважна більшість населення отримує (або не отримує взагалі) платню на декілька порядків нижчу вартості, яка відповідає її кваліфікації, а мізерна його частина, від прибиральниці в комерційному банку до голови і вищих урядових посадових осіб, які вже майже легально живуть з державного рекету, мають платню знов-таки на декілька порядків вищу за реальну вартість їх робочої сили. Якщо додати до цього натурально-бартерний характер економічних обмінів, питома вага яких неухильно зростає, то напрашується висновок: ми живемо навіть не за дикого капіталізму, а за дикого нецивілізованого феодалізму. До того ж принципова відмінність ринкової економіки від тоталітарно-комуністичної полягає не в тому, що в ній немає управління економічними процесами, а в тому, що воно здійснюється переважно недирективними методами, завдяки фінансово-кредитній політиці держави, яка таким чином керує фінансовими потоками з метою розвитку економіки у певному, заздалегідь визначеному напрямі. У нас же зараз за підрахунками різних економістів обсяг власної грошової маси приблизно у сім-вісім разів менший за необхідний для обслуговування економіки. Це в свою чергу веде до витіснення національної валюти доларами, підтримки бартеру, тобто так чи інакше консервує тіньовий сектор.

Нарешті, ціни ростуть у нас не внаслідок реальної ринкової конкуренції, а внаслідок їх накручування природними монополіями, підприємствами-монополістами і самою державою як уособленням Монополії з великої літери (чого вартє, наприклад, пинзениківське підвищення цін на комунальні послуги).

І, можливо, найголовніше: емісія, збільшення грошової маси є не що інше, як короткострокове кредитування економіки, зменшення залежності від іноземних інвестицій, позаяк емісійні гроші — це лише відстрочена потенційна інфляція і, якщо використати їх швидко і ефективно для розвитку найбільш перспективних наукомістких галузей і окремих підприємств, то темпи інфляції будуть відносно незначними, а головне, їх можна буде компенсувати випереджаючим зростанням заробітної плати на ефективно працюючих підприємствах.

Отже, в нашому реформованому ринковому суспільстві ціни на товари залишаються монополюно високими, платня — монополюно низькою, що, між іншим, *становило системні ознаки директивної державно-капіталістичної економіки радянського типу.*

У такій ситуації, здавалося б, здоровий глузд підказує елементарно просте очевидне рішення: необхідно заморозити ціни, тобто ударити однією монополією по іншій (згадаймо: “на білий терор ми відповідали червоним терором”) і підняти платню. Ось що з цього приводу пише у книзі, що недавно вийшла з друку, “Шлях України” депутат Михайло Павловський: “За 5 років виробництво спало в 2 рази, а реальна зарплата знизилася в 10 разів. Якщо в розвинутих країнах фонд заробітної плати становить 50-70% валового національного продукту, то у нас — близько 10%. Тобто ми повинні збільшити зарплату в 5-7 разів без зміни цін”⁴.

Між іншим, це по суті своїй вольове одномоментне революційне рішення відрізняється від ліво-екстремістської реформаторської “програми”, знов-таки “невідкладних”, “першочергових”, “термінових” революційних дій лише тим, що наші комуністи і соціалісти пропонують підняти платню не в 5-7, а, в найкращих люмпенських традиціях, в 10 разів.

Існує ще один важливий мотив, який підштовхує опозицію на шлях “простих”, “елементарних” рішень. Справа в тому, що, згідно із неокейнсіанською моделлю, стимулювання попиту через підвищення платні сприяє розвитку виробництва. А це, в свою чергу, дає можливість зберегти належні стандарти якості життя і відтворення робочої сили.

Здавалося б, все досить логічно, тим більше, що державне регулювання цін, а точніше їх стримування певними законодавчими актами, зокрема підвищення цін лише після попереднього узгодження і дозволу певних державних інстанцій, в тій чи іншій формі існує навіть у розвинутих країнах з ринковою економікою, наприклад в Австрії, де впроваджено модель тієї самої соціальної ринкової економіки, яка “закладена” в Конституцію України, і на думку більшості фахівців, має правити нам за взірць. Тому насправді конструктивно реформаторська модель економіки має бути не антиінфляційною, а помірно інфляційною⁵.

Про це також останнім часом писав у “Голосі України” відомий економіст і, що особливо небезпечно, депутат Верховної Ради Трохим Ковальчук, а також науковий консультант Секретаріату Верховної Ради, доктор економіки Володимир Андрієнко.

Отже, достатньо розпочати грошову емісію, підняти платню, заморозити ціни, і економіка запрацює з наростаючою динамікою. Здавалося б, так просто! Але чи не здається вам ця простота занадто підозрілою, чи не нагадує вона теорії простих рішень типу хрущовської кукурудзоманії і, одночасно, гайдарівсько-пінзениківського лібералізму, тільки навиворіт?! Саме так. Оскільки опозиція, навіть ліва, не в змозі відійти від міфології пошуків чарівної палички-виручалочки, вирішення надзвичайно складних проблем “одним махом”, “за моїм хотінням”, вона у своїй, здавалося б, нищівній критиці дійсно руйнівній моделі псевдореформування сама, як це не дивно, *впадає у монетаристський фетишизм, як і той же Пінзенник, робить своїм ідолом маніпулювання з грошово-фінансовою сферою, котре аж ніяк не зачіпає реальної промисловости і сільського господарства України, які продовжують руйнуватись на очах*. Навіть такий, на мій погляд, глибокий аналітик-економіст, як Олександр Гуревич, абсолютно правильно зазначаючи, що економічна реформа повинна мати цілісний характер, і критикуючи монетаристську модель, засновану на “методології” Джефрі—Сакса, фактично має на увазі цілісність узгоджених заходів лише у фінансово-податковій сфері.

Підкреслюючи, що “податкова революція” з усіма її варіаціями з самого початку була приречена на невдачу, позаяк “економіка країни у ньому (пакеті податкових законів — О. Ш.) не розглядалась як єдине ціле”, саме це “єдине ціле” він все ж таки бачить дуже монетарно обмеженим, вважаючи, “що успіх могло принести реформування на єдиній методологічній основі не тільки податків і рентних відносин, а й цін, процентних ставок по кредитних ресурсах, оплати праці та інших ключових економічних показників”⁶.

Як бачимо, оцінка “ключових економічних показників” тут зводиться до контролю над грошовою масою та фінансовими потоками, який і становить основу монетарної моделі реформи Сакса, яку весь час критикує сам Гуревич.

Таким чином, все гранично просто: замість того, щоб відпускати у прямій чи прихованій формі ціни і знов-таки у прямій чи прихованій формі стримувати платню, потрібно діяти з точністю “все до навпаки”, заморожувати ціни і піднімати платню.

І знову перед нами до болю знайома тактика “простих” рішень у “наказовому порядку”, знову сумно знайома “методологія” марксистсько-більшовицького “стрибка” із царства необхідности у “царство свободи”, того самого “стрибка”, який несумісний із знаменитою “протестанською етикою” (Макс Вебер), яка передбачає копітку наполегливу, довготривалу працю для досягнення будь-яких економічних успіхів.

Не випадково і те, що наших реформаторів як із владних структур, так і з опозиції, включаючи ліву, приваблює саме монетаристське вирішення економічних проблем, адже наш, так званий монетаризм пов’язаний перш за все з розподільчими, а не безпосередньо виробничими відносинами та технологічною структурою економіки. А за Марксом, чим далі свідомість віддаляється від економічного базису, способу виробництва у “надбудовчі”, а простіше — відірвані від реального життя сфери, тим більш химерно викривленою вона може ставати, тим більше нею оволодівають хворобливі утопічні фантазії⁷. Як я вже зазначав, характерною рисою такого архаїчного світосприйняття, Гегель називав його метафізичним, є догматизм, шарахання із однієї крайності в іншу, невміння побачити явище у його цілісності, синтезувати різноманітні особливості досліджуваного процесу. Люмпенське “революційне нетерпіння”, пов’язане з прагненням розрубати “гордієв вузол” складних проблем одним махом замість того, щоб розв’язувати його в процесі наполегливої та копіткої праці.

Метафізичне мислення, котре як нажаханий натовп шарахається з одного боку в інший, сприймає дійсність за принципом “або — або”. Або “абсолютно” вільний ринок, або, знов-таки, повернення до повного державного регулювання, або емісійно-інфляційна модель, або антиінфляційна; або зрівнялівка, котра ототожнюється з соціальною справедливістю (“якщо так сталося — нехай всім буде погано”), або так звана “свобода” підприємництва (“виживає сильніший”, а слабкий гине у повному розумінні слова); або повна ліквідація безробіття, або збереження його на максимально високому рівні, особливо у прихованих формах (згадаймо пінзениківську тезу про те, що, якщо люди, не отримуючи платні, якимось живуть, значить всі вони “крутяться”, а це врешті-решт і дозволить запустити сучасну ринкову економіку).

До цих так званих антиномій можна додати протистояння вимог повної лібералізації зовнішньоекономічної діяльності або повного державного протекціонізму у цій сфері. Нарешті, не можна не сказати, що з геополітичної точки зору суспільство знов-таки

розколоте на тих, хто вбачає рятівну “золоту рибку” в Заході, і тих, хто орієнтується на Схід, тобто на Росію або зараз все більше на китайську модель. *А найсумніше те, що ці крайнощі у баченні оптимальної моделі соціально-економічної реформи лише зовні протилежні, за Гегелем “абстрактно тотожні”, бо обидва пропонувані шляхи ведуть до “розбитих ночов.”*

Навпаки, так звана “протестантська етика”, яка, за дослідженням видатного соціолога Макса Вебера, заклала фундамент сучасної західної цивілізації, орієнтована на довготривале зусилля у досягненні своєї мети, самовіддану працю як основний мотив власного життя. Одночасно вона пов’язана саме зі здоровим у повному розумінні глуздом, тобто намаганням помірковано, без екстремістських крайнощів ставитись до будь-яких ідей, дотримуватись принципу золоті середини, не прагнути занадто захоплюватися будь-якими одномоментними, революційними засобами досягнення мети. Фактично мова йде саме про діалектичне мислення, тобто мислення за принципом “і — і”. Різноманітні криві Філіпса, Лаффера, мультиплікатор Кейнса пов’язані з визначенням базового фактора, системної залежності, що впливає на поведінку економічної системи. Але всі ці концепції вже орієнтуються на розуміння економіки і ширше — суспільства — як надзвичайно складної структури із взаємопов’язаними елементами, структури, що знаходиться в стані несталої рівноваги, різке порушення якої навіть з метою реалізації в принципі правильної стратегічної програми реформування дуже небезпечно. Мова йде саме про реформування, а не нищення існуючого “світу насильства” ушент з метою побудови на уламках свого “нового” світу, у якому “хто був ніким, той стане всім”. Назву тільки деякі з основних фундаментальних залежностей функціонування сучасної економіки, до розуміння яких треба підходити саме на основі системного аналізу, орієнтованого на дотримання тієї несталої рівноваги між взаємозалежними факторами, які і забезпечують економічне зростання.

Інфляційно-емісійна політика дійсно стимулює зростання виробництва через підвищення купівельної спроможності та збільшення інвестиційного потенціалу (парадигма Кейнса), але тільки до певної міри. Спроба абсолютизувати таку політику і зробити її довгостроковою негайно призводить до зростання інфляції, відповідно, падіння реальної заробітної плати, та трудової мотивації робітника, збільшення кредитної банківської ставки (перехід на короткострокове кредитування) і до наслідків, протилежних очікуваним (парадигма Фрідмена). У свою чергу, надмірна монетаристська орієнтація на зростання безробіття як на цілком природний процес, пов’язаний із структурними змінами економіки, тлумачення його як форми непрямого примусу до більш ефективної трудової самовіддачі, зрештою, породжує зайві бюджетні витрати на утримання безробітних, соціальну напругу в суспільстві і швидко зводить нанівець позитивний ефект від скорочення програм зайнятості.

Правда, і тут ми виявилися “впереді планети всей”, вигадавши такий “потужний” засіб придушення інфляції і зменшення дефіциту державного бюджету, як невиклати допомоги безробітним і навіть зарплати працюючим. Проте вищезгаданий засіб не відмінняє об’єктивної залежності між зростанням безробіття і нехай прихованим потенційним збільшенням дефіциту державного бюджету, а просто переводить проблему із площини економічної у площину соціально-політичну, породжує зростання політичної напруги, яка автоматично відносить нашу країну до розряду вкрай нестабільних. Це й своєю чергою різко знижує надходження іноземних інвестицій, на які так розраховують наші “реформатори”, штучно підтримуючи низький рівень інфляції.

Необхідно також вказати на існування незрівноважених балансів у зовнішньоекономічній діяльності. Дійсно, невелика девальвація власної грошової одиниці заохочує виробника до пошуку твердої валюти за кордоном, дає йому можливість продавати свої товари за відносно демпінговими цінами, тобто збільшувати їх конкурентоздатність. Але знов-таки до певної межі, адже наростання інфляції веде до зниження якості товарів, придушення виробництва і, значить, в кінцевому підсумку відкриває широкий простір для іноземного неякісного імпорту. Спроба ж проводити жорстку політику протекціонізму у відриві від інших заходів реформування ще більше підриває конкурентоспроможність національного виробництва і підсилює його деградацію.

Що ж стосується небезпек, пов’язаних з абсолютизацією податкових регуляторів економічних процесів, то на них я вже зупинявся вище.

Таким чином спроба некомплексного одномоментного втручання в сучасну економіку будь-якими засобами без цілісного прогностичного бачення складної взаємодії основних компонентів

або підсистем надзвичайно складної багатовимірної соціально-економічної системи негайно породжує ланцюгову реакцію неврахованих взаємовпливів, які поглиблюють кризу. І саме випробування на економіці, в кінцевому підсумку, на народі рецептів “шокової терапії”, чергових “рятівних ліків”, які “гояться на всі випадки життя”, ми спостерігаємо в останні роки і в Україні, і в Росії. А найнебезпечніше полягає в тому, що сьогодні опозиція пропонує такі ж “чергові чудодійні рецепти”, котрі більше схожі на шаманські заклинання біля хворої економіки і — ширше — суспільства.

Такі небезпечні спрощені “революційні” рецепти пропонує Павловський у своїй книзі “Шлях України”. Реалізація їх аж ніяк не виведе Україну на шлях реального поступу. Зокрема, розгляд автором концепції Кейнса та Фрідмена саме за принципом “або — або”, тобто взаємовиключення вже є грізним симптомом метафізичного мислення (звертає на себе увагу, що абсолютистське протиставлення цих двох економічних моделей сформульоване саме в поняттях революції та контрреволюції — революції Кейнса і контрреволюції Фрідмена). Автор пов’язує “контрреволюцію” Фрідмена із структурними змінами економіки США, у першу чергу, із зростанням сфери послуг і тут же поспішає зробити висновок про те, що ані ця структура, ані проблеми, котрі виникли перед США в середині 60-х років, не мають нічого спільного з проблемами України і що саме тому спроба реалізувати фрідменівський курс урядом України має такі руйнівні наслідки.

Інша теза, яка приводиться в книзі і, між іншим, не зовсім відповідає попередній, полягає в тому, що монетарна модель Фрідмена пов’язана із спробами відновлення первісного, “дикого”, за словами Павловського, капіталізму епохи повної відсутності його державного регулювання і тому відкидає нас на півтора сторіччя назад. (Комуністи до цього додають, що метою такого відкидання є свідоме руйнування економіки України, перетворення її на неоколоніальний додаток до західного світу. При цьому залишається незрозумілим, навіщо архаїчну соціально-економічну модель Фрідмена взяли на озброєння Рейган і Тетчер і чому так чи інакше їм вдалось вирішити багато проблем, що стояли перед їх країнами.)

Насправді економічна монетарна модель Фрідмена та його послідовників знаходиться в руслі системних теорій так званого неокласичного синтезу, котрий орієнтується на цілісне бачення досягнення рівноваги між багатьма компонентами соціально-економічної системи, так би мовити, багатовимірну діалектику тотожності протилежностей різноманітних тенденцій, які необхідно враховувати.

Тому не випадково, правильно зазначаючи, що найбільш перспективною для України є соціально-економічна модель, заснована на методології так званого соціального інституціоналізму, Павловський обмежується лише загальною характеристикою цієї течії економічної думки, підкреслюючи, що цей напрям пов’язаний з урахуванням менталітету кожного народу і одночасно гуманізацією суспільства, демократизацією всіх сторін його життя. Із контексту книги, яку автор намагається будувати за принципами системного аналізу, випливає, що саме з інституціоналізмом він пов’язує створення так званої змішаної економіки, яка долає крайнощі державного соціалізму і класичного капіталізму епохи вільного ринку і є оптимальним шляхом розвитку для України. Цей шлях, за схемою автора, наведеною на сторінці 26, повинен проходити в межах так званого соціалізованого капіталізму, взірцем якого, за Павловським, сьогодні є Китай, і ні в якому разі не звертати у бік так званого капіталізованого соціалізму, втіленням якого є США.

Але виникає цілком слушне питання, чому саме в США з’являється так звана “чікагська школа”, представники якої, за Павловським, повертають велику країну від кейнсіанської революції до вільного ринку, тобто читай: до “дикого капіталізму”. Адже, здавалося б, після часів “великої депресії” всі тверезомислячі повинні б були усвідомити хибність такого курсу. Якщо ж говорити про зростання сфери обслуговування, то воно з середини 50-х років активно відбувається в усіх розвинених країнах. Павловський відповідає на це запитання так: мовляв, соціальне забезпечення у США досягло вже такого рівня, при якому частина американців взагалі намагається не працювати, або різко знижує трудову активність, а простіше, байдикує. Тому монетаристи виступають за зменшення зрівняльних тенденцій в суспільстві і пожвавлення активізуючих трудову мотивацію конкурентних начал (між іншим, в такій відповіді є доля істини, хоча й відносно невелика). Але й тоді незрозуміло, чому країни, у яких, згідно з наведеною на 27 сторінці таблицею, рівень витрат валового національного продукту на соціальний захист населення значно вищий (наприклад, Франція і Італія), не вдалися до ще активнішої монетарної політики, ніж США. До того ж, найбільш активно економічна ідеологія Фрідмена втілювалась і дала позитивні наслідки навіть не в

США (Рейган і Буш вимушені були піти на значні “зрівняльні” поступки Сенату), а урядом Маргарет Тетчер у Великобританії, де, між іншим, ступінь соціального захисту, згідно з схемою Павловського, був значно нижчий, ніж у Франції та Італії.

Відповіді на це запитання Павловський не дає, бо для неї необхідне правильне розуміння системних особливостей функціонування всієї сучасної західної економіки, взаємодії її основних тенденцій. Про це нерозуміння, зокрема, свідчить те, що приводячи на 32 сторінці схему коливального розвитку західної економіки відносно ступеня її державної регуляції і правильно пов'язуючи цей процес із послідовним зростанням впливу монетарних або кейнсіанських течій економічної думки, Павловський не розуміє закономірної природи цього глобального циклічного процесу. Зокрема, він пише: “Як показує історичний аналіз, інтерес до кожної з економічних течій і думок з часом то згасає, то наростає, а це ознака того, що суспільство розвивається подібно до коливального процесу, загалом випадково (стохастично)”⁸. Відверто кажучи, дивний висновок для фахівця, який вважав себе спеціалістом в галузі системно-синергетичного та математичного моделювання суспільно-економічних процесів. Адже очевидно, що коливально-маятниковий ефект, *навпаки, свідчить про циклічну, за Павловським, “правильну” природу цього процесу, зумовлену об'єктивними внутрішніми законами, притаманними функціонуванню так званої змішаної економіки.* Про це, зокрема, писав я, починаючи вже з 1992 року, в тому числі і в книзі “Україна: шлях відродження. Економіка, політика, культура”, зміст якої не може не знати шановний Михайло Павловський, позаяк він був одним з її рецензентів.

Феномен маятникового ефекту свідчить практично про те, що західна економіка знаходиться у стані більш-менш сталої рівноваги, причому цикли цієї пульсації поки що забезпечують саме оптимальний режим економічного зростання. Це так звані короткострокові цикли, які продовжуються приблизно 5-10 років. Вони зумовлені таким об'єктивним чинником, як зміни масової свідомості, які мають інерційну природу і впливають на прийняття політичних рішень щодо соціально-економічної стратегії розвитку тієї чи іншої країни. Справа в тому, що циклічність актуалізації того чи іншого напрямку економічної думки пов'язана з глибшими процесами, які в свою чергу зумовлені загальними засадами людської природи, формуванням мотивації людини як соціальної істоти. Мова йде про діалектику основних складових поняття соціальної справедливості.

Цілісне розуміння соціальної справедливості поза його крайніми люмпенсько-екстремістськими збоченнями передбачає синтез поняття рівності, яке в цивілізованому суспільстві не отожднюється із зрівнялівкою, і свободи, котра ніколи не переростає у сваволю. Проте, внаслідок інерції, притаманної суспільній свідомості (навіть найменш маргіналізованому середньому класу), у розвиненому суспільстві відбувається відносне випередження однієї зі складових соціально-економічної мотивації. Домінування у суспільних настроях соціал-демократичного ідеалу, орієнтованого на рівність у першу чергу стартових можливостей, соціальний захист з боку держави, або в міру того, як середній клас усвідомлює, що реалізація принципу “кожному за потребою” веде до наростання прошарку співвітчизників, які так чи інакше живуть його коштом, домінування ідеї нічим не обмеженої підприємницької свободи, до необхідності зниження соціальних гарантій та підвищення приватновласницької мотивації до праці. У першому випадку увага акцентується на вадах вільної або необмеженої ринкової економіки (які, між іншим, не можемо не враховувати і ми), у другому — на позитивній функції вільної конкуренції в межах мінімального втручання держави у ринкове середовище. В першому випадку домінують соціально-економічні теорії, які спираються на кейнсіанську методологію, у другому — на фрідменівську монетарну.

Отже, коливання суспільних настроїв мають правильний, циклічний характер, що відображається у коливаннях так званого політичного маятника. Такі коливання ми могли спостерігати протягом останніх п'ятнадцяти років як у західних країнах, так і в країнах пострадянських, з тією лише різницею, що у нас амплітуда цих коливань є занадто великою, а таке хитання човна, котрий символізує суспільство, надто небезпечне і може призвести до катастрофи⁹. Між іншим, саме за занадто правий ухил, некритичну абсолютизацію ідей Фрідмена і Гаєка я критикував наших “реформаторів” у багатьох публікаціях, починаючи з кінця 1992 року. Але одночасно підкреслював, що *правоекстремістські теорії лише зовні, позірно протилежні лівоекстремістським і саме за законами маятникової циклічності люмпенізованих суспільних настроїв завжди легко обертаються ліво-екстремістською реакцією.* Зайве декларування одними суспільно-політичними силами нічим не

обмеженого потягу до власного збагачення з математичною неминучістю провокує через певний час зростання у масовій свідомості потягу до нівелюючої зрівнялівки та державного патерналізму.

Не зрозумівши цього, Павловський занадто захопився критикою монетарної моделі, побудованою системно-модельною протиположністю ідеям вільного ринку і незчувся, як фактично “проскочив” декларовану ним межу “соціалізованого капіталізму” як ідеалу для України, опинившись разом з комуністами і частиною соціалістів майже на крайньому лівому фланзі політичного спектру. Саме про це, зокрема свідчить нерозуміння ним того факту, що твердження українських комуністів про те, що після революції Кейнса період вільного ринку або крайнього “капіталізованого соціалізму” та вільної конкуренції вже остаточно “подолано”, є “даниною історії” (цю тезу не стомлюється повторювати і Павловський), лише зовні протилежне твердженням Гайдара і Пинзеника про те, що соціал-демократична модель соціалізованого капіталізму “є лише випадкове, тимчасове явище на шляху західної цивілізації, яке зараз остаточно завершується поверненням до “нормальної”, “вільної” ринкової економіки. В обох випадках маємо ігнорування природи короткочасних циклів функціонування західної цивілізації.

Це ігнорування привело Павловського до фактичних помилок в побудові його основних концептуальних схем, покликаних розкрити системні виміри змішаної економіки (стор. 26, 32). Із цих сторінок, по суті, випливає, що хвилюподібний коливальний розвиток так званих постіндустріальних країн поступово затухає і наближається до прямої, а шляхом України має стати черговий “магістральний шлях” “соціалізованого капіталізму”. Насправді не тільки суспільно-економічний устрій США, а й практично економіки всіх країн знаходяться, підкреслюю, у закономірному циклічно-коливальному русі від “соціалізованого капіталізму” до “капіталістичного соціалізму” і навпаки, і тому закономірною є і зміна соціально світоглядних і, вужче — теоретико-економічних поглядів, згідно з якими оптимальні моделі розвитку економіки будуються з акцентом на розумінні соціальної справедливості або як рівності, або як свободи (що, між іншим, далеко не збігається з пропонованою Павловським схемою “революція” Кейнса — “контрреволюція” Фрідмена).

Інша річ, що амплітуда цих коливань і траєкторія коливального руху різних країн відносно центральної осі, — яка, між іншим, не може розглядатися як показник ідеального напряму розвитку суспільства, за принципом змішаної економіки, — для кожної країни, по суті, є унікальною. Ця різниця як раз і зумовлена специфічними національними особливостями кожної країни, географічними, геополітичними умовами її існування, попередньою історією, нарешті, менталітетом її народу. Саме на цих моментах зосередили свою увагу представники інституціоналізму, а до цього представники німецької історичної школи, а ще раніше меркантилісти і фізіократи¹⁰. І тут можна до певної міри погодитись з Павловським в тому, що українська національна ідея в її економічному вимірі ближча до так званого “соціалізованого капіталізму” і взагалі до європейської соціал-демократичної моделі з її орієнтацією на відносно невелику різницю в рівні доходів між найбіднішими і найбагатшими у фазі їх найбільшої поляризації, ніж на американську більш ліберальну орієнтацію¹¹. Проте витoki цього явища Павловський не аналізує, вважаючи, що кейнсіанство після великої економічної депресії остаточно перемогло скрізь, як це не дивно, окрім США. А головне, він не розуміє того, що термін “змішана економіка” є умовним і досить поверховим, що не можна розглядати ідеальний суспільний устрій за принципом 50 на 50, тобто 50% державного регулювання і 50% ринкової економіки, що, нарешті, унікальна ліберальна модель США зумовлена не тим, що в цій країні відбулася якась “революція” Фрідмена, а традиціями, історією, менталітетом американської нації, і тому для неї, саме виходячи з принципів інституціоналізму, модель “капіталізованого соціалізму”, а точніше американська соціально-економічна модель є оптимальною.

Проте, проблема розуміння реальних витоків і позитивного сенсу фрідменівської монетарної моделі економіки не вичерпується лише аналізом природи короткострокових циклів. Вона пов’язана з так званими середньостроковими циклами (10-15 років). Ці так звані “цикли Жюглера” зумовлені змінами в матеріально-технічній базі будь-якого суспільства, які надзвичайно впливають на кон’юктуру ринкової економіки. Мається на увазі процес матеріального та морального старіння обладнання, амортизація промисловості, яка в процесі НТР весь час прискорюється (це, до речі, сприяє переростанню середньострокових циклів у короткострокові).

Необхідність технологічного оновлення існуючої виробничої бази, збільшення її наукомісткості породжує дві надзвичайно важливі різновекторні тенденції. З одного боку,

держава бере під свою опіку частину підприємств, які потребують технологічного переозброєння, а в разі потреби і перепрофілювання. І тільки після того, як вони стають конкурентоспроможними, продає контрольний пакет своїх акцій, і знову відпускає їх у “вільне плавання”. З іншого — вона, навпаки (як це сталося, наприклад, в Англії), денационалізує цілі галузі виробництва, знімає з себе тягар збиткових підприємств і дозволяє приватному капіталу здійснювати технічне переозброєння на наукомістких засадах.

У першому випадку на перехідному етапі зростають елементи державного впливу на економіку, зменшується роль грошово-фінансової сфери. У другому, — навпаки, зростає не державний, а приватний сектор, відбувається активізація міжгалузевої та внутрішньогалузевої конкуренції, зростає роль приватних інвестицій в економіку і взагалі грошово-фінансової сфери. В першому випадку лібералізація ринкових механізмів відбувається після реконструкції підприємств для забезпечення вільного переливу капіталу у галузь з найвищою нормою прибутку для досягнення найбільшої віддачі від переобладнаних промислових потужностей, у другому — навпаки: максимально лібералізована монетарна політика проводиться на першому ж етапі реформи, коли у процесі скорочення державного сектора активізується приватно-власницька ініціатива, і великі капітали залучаються у приватизовані підприємства. В перехідний період структурної перебудови ці різнонаправлені тенденції реалізуються в узгодженому режимі, а не змінюють одна одну, як у попередньому випадку за принципом: спочатку лібералізація, а потім етатизація і навпаки. Цей момент обов'язково важливо врахувати при проведенні українських реформ. Причому зважаючи на те, що акумуляції заощаджень населення (а їх в Україні за деякими підрахунками більше 30 млрд. тільки в доларах), а також грошових накопичень, в тому числі на іноземних рахунках українських підприємств, не достатньо для реконструкції нашої економіки, необхідно звернути особливу увагу саме на монетарні механізми технологічного переозброєння.

Але виникає питання, яким чином вдається узгодити, здавалося б, абсолютно протилежні напрями економічного реформування? Така можливість з'являється завдяки тому, що на нинішньому рівні розвитку продуктивних сил у ринковій економіці поступово відбуваються якісні зміни у механізмах як державного регулювання, так і вільної конкуренції. Ці механізми дедалі більше зрощуються, наближаються до синтезу. Зокрема, держава не “втручається” (цей термін чомусь дуже полюбляє Павловський), а саме регулює економічні процеси через цільові кредитні бюджетні витрати, податкові пільги, прискорену амортизацію, зниження ставок банківських кредитів для найбільш перспективних галузей і конкретних підприємств, тобто, у першу чергу, монетарними засобами. Розширення державного сектора економіки також відбувається завдяки придбанню державою частки, інколи — контрольного пакету акцій певного підприємства, тобто завдяки її участі на ринку цінних паперів. І тут монетарна складова збільшення або зменшення державного впливу також дуже велика.

Із сказаного можна зробити важливий висновок: ностальгія за неринковими формами державного регулювання економіки (а вона, попри всі клятви на вірність ринковій економіці, простежується у багатьох наших економістів), нерозуміння ними позитивних сторін фвідменівського економічного учення свідчать не про прогресивність їх поглядів, а навпаки, про рудименти патерналістського етатистського мислення, які, на жаль, все більше оволодівають умами пересічних громадян.

З іншого боку, сучасні монетарні концепції зовсім не відкидають державного регулювання, адже, наприклад, утримання грошової маси в певних параметрах і контроль за темпами інфляції передбачають існування надзвичайно складної фінансово-грошової системи в США, на чолі якої стоїть Національний банк, про створення якої в Україні сьогодні годі і говорити. Крім того, прибічники монетаризму не відкидають ідеї планування соціально-економічного розвитку. Інша справа, що, спираючись на ймовірнісні статистичні закономірності розвитку ринку як системи, котра самоорганізується, вони віддають перевагу не стратегічним, а короткостроковим планам, які до того ж повинні розроблятися не в формі жорстких директив, а декількох прогнозних сценаріїв перебігу подій. Тому навіть на рівні аналізу середньострокових циклів дедалі більше має усвідомлюватись той факт, що механізм реформування економіки України не просто повинен передбачати узгодженість монетарних і кейнсіанських методів, як, так би мовити, рядопокладених (а таке бачення переважає у Павловського), але й враховувати, що у сучасній економіці, особливо коли мова заходить про технологічне переозброєння виробництва, самі ці методи все більше синтезуються. Особливо чітко цей процес простежується у ході дослідження так званих кондратьєвських довгих хвиль, або циклів розвитку світової господарської системи.

Спробуємо проаналізувати деякі причини, котрі спричиняють виникнення довгострокових циклів (від 25 до 50 років). Причому відразу хочу застерегти, що у даній статті не претендую на розкриття всіх механізмів циклічного розвитку, а аналізую тільки деякі з них.

Якщо розглянуті вище середньострокові цикли так чи інакше пов'язані з фізичним і моральним старінням експлуатованого технологічного обладнання та необхідністю його заміни удосконаленими технологіями, то у випадку з циклами Кондратьєва мова йде про якісні принципів зміни у самому способі виробництва, які не випадково отримали назву науково-технічної революції. Важливість врахування цієї причини циклічного коливання зазначав сам Кондратьєв. Під її впливом зміни відбуваються як на мікро-, так і на макро-економічному рівні. Зокрема, якісно нові технології зумовлюють виникнення, так званих гнучких комп'ютерних форм сучасного виробництва. Це в свою чергу породжує підвищені вимоги до творчого і освітнього потенціалу суб'єктів навіть найнижчої ланки цього виробництва. Принципово змінюються як форми організації творчого колективу (так званий "японський" і "німецький" досвід), так і системні параметри управлінської діяльності. Співвідношення між працею і капіталом набуває характеру складного витонченого балансування протилежностей, які тяжіють до діалектичного синтезу.

Така ж складна взаємодія відбувається як між різноманітними формами приватної власності, так і між приватним та державним секторами економіки. В такому разі мова також практично йде про становлення складної системи економіки, в межах якої досягається не тільки максимально ефективна реалізація тактичних і стратегічних завдань, які стоять перед суспільством, а й реалізація творчих і навіть психологічних особливостей громадян, які мають змогу обирати не тільки професію, а й сферу діяльності значною мірою за власним покликанням. Ось чому замість дуже поверхового механістичного за своєю суттю терміну "змішана" економіка, до якого вдається Павловський, я пропоную називати сучасну розвинуту економіку структурно-функціонально¹².

Для нашого аналізу також вкрай важливо врахувати те, що у структурно-функціональній економічній системі якісно змінюється самий зміст понять "монополія" та "конкуренція", що знаходить своє відображення в неокласичних течіях економічної думки, в межах яких так звані кейнсіанська і монетарна моделі набувають ще більшого синтезу.

З одного боку, транснаціональні корпорації стають багатопрофільними і багатогалузевими. Вони все більшою мірою добиваються сталих високих прибутків не тільки за рахунок зниження собівартості продукції, масового її випуску і продажу за зниженими, інколи й демпінговими цінами, а й за рахунок пошуку найсприятливішого сегменту ринку, мобільного переливу капіталу у ті сфери виробництва корпоративного об'єднання, які у даний момент найперспективніші. При цьому завдяки комп'ютеризації та інформатизації виробництва, гнучким технологіям зростають можливості швидко вдосконалювати певні види продукції, а то й переходити на випуск інших. Окремі товари випускаються невеликими серіями, з цільовим призначенням, розрахованими на конкретного споживача. Ціна таких товарів часто буває вищою середньоринковою, але завдяки новій якості і функціональним властивостям вони знаходять свій збут і виявляються конкурентоспроможними. *Все це сприяє подоланню зайвого монополізму в межах самої ринкової регуляції практично без втручання держави.* Крім того, у сучасному так званому інформаційному суспільстві все важче володіти монополією на інтелектуальну власність, яка поступово стає домінуючою, адже саме вироблення інформаційного продукту, новітніх технологій, "ноу-хау" передбачає максимально відкритий обмін та споживання інформації. Відбулись принципів зміни у функціонуванні так званого малого бізнесу і мова йде далеко не тільки про зростання сфери послуг, як вважає Павловський. Невпинне вдосконалення і пошук нових технологій породжує і стимулює стрімке зростання так званого "ризикового" бізнесу. Логіка його розвитку не вписується в традиційні уявлення про прибутковість, позаяк переважає більшість "венчурних" фірм малого бізнесу (інколи до 80%) банкрутує. І це вважається нормальним явищем! Збитковість цих фірм, так би мовити, запрограмована, оскільки вони вишукують якісно нові технології для потужних корпорацій, які здебільшого і фінансують венчурний бізнес, спрямований не на отримання миттєвого прибутку, а на стратегічну перспективу. Отже, можна констатувати, що в сучасній економіці конкурентні процеси не тільки не стримуються державою, як здається Павловському, а все більшою мірою культивуються нею, досягаючи в окремих секторах економіки рівнів, яких не знає навіть так званий "дикий", за Павловським, капіталізм. Разом з тим, ця конкуренція не призводить до соціальної напруженості, а зростання безробіття і резервної армії, прямо, за монетаристами, стає тим структурним безробіттям, яке забезпечує динамічність функціонування малого наукомісткого бізнесу. Звідси, до речі, і значне зменшення впливу лівих сил у сучасному західному суспіль-

стві. Воно зумовлене якісними змінами у характері праці безпосереднього виробника (гнучкий графік виробництва, надомне виробництво тощо), а також структурними змінами самого способу виробництва, про який ішлося вище. Аналіз цих змін вимагає подолання абстрактних примітивізованих уявлень про якусь перемогу кейнсіанства над монетаризмом, про необхідність протиставлення кейнсіанства монетаризму у розробці програм побудови в Україні наукомісткої економіки¹³.

Якщо ж до цього додати, що в сучасному західному світі набула величезного поширення акціонерна форма власності, яка дозволяє середньому класу дедалі активніше брати участь у прибутках завдяки розширенню ринку цінних паперів, тобто, по суті, за допомогою монетарних механізмів, завдяки яким все повніше реалізується принцип соціальної справедливості поза державними централізованими соціальними програмами, то стає остаточно зрозумілою хибність тези Павловського про якусь фрідменівську “контрреволюцію” (між іншим, зростаюча роль соціального партнерства завдяки функціонуванню акціонерного капіталу знайшла своє відображення в численних теоріях “колективного”, “народного” капіталізму, “дифузії власності”, “революції в доходах” тощо, які є надзвичайно актуальними для України і чомусь не знайшли місця серед розглянутих Павловським сучасних течій економічної думки. Це стосується і теорій “управлінської революції”, “постіндустріального суспільства”, які розвиваються в межах інституціоналізму і містять в собі аналіз нових механізмів функціонування ринкової економіки в умовах НТР, про які також чомусь не згадує Павловський. І це дуже симптоматично, адже у своїй книзі “Україна: шлях відродження”, розкриваючи повну неспроможність програми соціалістичної партії (принаймні програми 1993 року), я показую органічний зв’язок між постійними сподіваннями на “державну монополію трудящих”, “державний захист” і повною відсутністю розуміння розробниками цієї програми якісних змін у сучасній економіці, які відбулися під впливом НТР¹⁴.

Нарешті розвиток засобів транспорту, комунікацій, комп’ютерного та космічного зв’язку, глобалізація та інтернаціоналізація економічних відносин, остаточно становлення світової системи поділу праці привели до виникнення дуже важливого феномену — перетворення не тільки науки, як вважав Маркс, а й грошей, капіталу у “безпосередню продуктивну силу”. Гроші як втілення людської праці, її своєрідний абстрактний еквівалент, особливо у сучасній формі “електронних грошей”, виступають як символ накопиченого людського і науково-технічного потенціалу “виробничих сил”, які завдяки оперативності і мобільності сучасних технологічних засобів виробництва можна використовувати для отримання найвищого прибутку у будь-якій точці земної кулі. Гроші як посередник при обміні товарів самі стають надцінним товаром, своєрідними економічними “силами швидкого реагування”, а банківська система — найбільш безвідходною екологічно чистою наукомісткою формою виробництва, яке є нічим іншим, як втіленням *якісно вищого порівняно з попередніми історичними епохами механізму управління економічними процесами*.

Не забуваймо, що головна праця Маркса називається “Капітал”, що капітал став синонімом вищої від феодалізму стадії технологічного та економічного розвитку, що інтернаціоналізація виробничих відносин, за словами Маркса, приводить до закінчення “передісторії” і початку “справжньої історії людства” і, отже, монетарний компонент будь-яких теорій економічної думки і самих реформ у наш час різко зростає.

Тому в принципі хибними і надзвичайно небезпечними є тези типу: “щоб Україна не віддалялася від лінії загальноцивілізованого процесу, саме зараз настав час міняти напрямок руху, тобто треба негайно відмовитися від монетарної концепції Фрідмена й повністю переходити на ідеологію Кейнса, націлену на активне державне втручання у процес виробництва, розподілу та зайнятості.

Якщо йти далі по прогнозованій кривій України, то приблизно в першій половині наступного сторіччя для України може бути корисною економічна концепція монетаристів”¹⁵.

Це ж саме стосується і схеми Павловського, згідно з якою збільшення державного регулювання економіки називається “революцією” Кейнса, а його послаблення — напрямком “контрреволюції” Фрідмена, і тим більше тези про те, що “поки що наша країна рухається за напрямком “контрреволюції Фрідмена”¹⁶.

Взагалі схема, за якою сучасна змішана економіка оцінюється в одномірному параметрі за ступенем державного регулювання (див. мал. 2 книги Павловського), страждає неприпустимими спрощеннями і у найкращих традиціях міфологічного абсолютизму вкрай примітивізує розуміння шляху виходу України з кризи.

Взагалі хочу підкреслити, що саме “дикому капіталізму” і притаманна так звана недосконала конкуренція, яка миттєво переростає в суцільну монополію, різниця між представниками протекціонізму та меркантилізму полягає лише в тому, що перші відстоювали переважно монополію державно-капіталістичну, а інші — переважно економічну, яка з об’єктивною закономірністю утворюється внаслідок дії стихійних ринкових механізмів.

Концепцію державного протекціонізму, або ж державного капіталізму послідовно розробив Маркс. Традицію ліберального або стихійного капіталізму — Адам Сміт. Перший був у жорсткій опозиції до другого (згадаймо підзаголовок до “Капіталу” — “До критики політичної економії”). Але, як це не дивно, по суті, принцип монополії так чи інакше відстоювали обидва. Різниця лише в тому, що у першому разі монополізм забезпечується дією “видимої руки” держави, а у другому — за рахунок захоплення дією “невидимої руки” конкурентної боротьби за відсутності будь-якого антимонопольного законодавства занадто великих сегментів ринку і отримання за рахунок цього надприбутків. Між іншим, і знамениті кризи перевиробництва, які насправді стали грізним симптомом глобальної кризи класичного капіталізму, закономірно виникали не тільки через недостатнє державне регулювання ринку, як вважав Маркс, а й через стихійний перелив капіталу у галузь із надвисокими прибутками та різноманітні протекціоністські заходи, які зненацька, не рахуючись із законами цінової конкуренції, починали проводити держави, ставлячи політику над економікою, тобто перетворюючи план у диктат.

Отже, з точки зору системного аналізу, стихійність конкуренції зовсім не тотожна її звільненості, а державне втручання — державному ж антимонопольному підпорядкуванню. Епоха ж “дикого капіталізму”, на противагу основній тезі Павловського, фактично характеризується не необмеженою, у сенсі змагальності, конкурентністю у боротьбі суб’єктів підприємницької діяльності за прибуток, а необмеженістю різноманітних засобів становлення монополії, справжня боротьба з якою почалась тільки наприкінці ХІХ століття. В зв’язку з цим, ще раз хочу підкреслити: загальна концептуальна схема Павловського, згідно з якою з ліберальним капіталізмом можна боротись лише суто кількісним збільшенням державного регулювання, хибна. *Адже і державний, і ліберальний капіталізм лише зовні протилежні, а насправді тотожні у своєму неприйнятті по-справжньому вільної конкуренції.*

Але ось що дивно: у своїй книзі “Шлях України. Шлях вліво, шлях вправо — хибний шлях” Павловський поділяє загальні методологічні та концептуальні принципи моєї книги “Україна: шлях відродження. Економіка, політика, культура”, з якою він познайомився ще в рукописі, де вона називалася “Крок вліво, крок вправо — безодня”. Зокрема, одна з основних її тез про те, що при виборі оптимальної соціально-економічної моделі розвитку України ні в якому разі не можна припускатись занадто правих і занадто лівих екстремістських збочень, які нав’язуються люмпенськими за своєю природою політичними силами. В тому, що Павловський поділяє висунуті мною положення, легко переконатись, зокрема, порівнявши схему, наведену в моїй книзі на стор. 43, із відповідними схемами Павловського на стор. 26, 134 136 його книги. Але одночасно у своїй книзі я пишу про зовнішній характер протилежності між правим і лівим люмпенством, про те що міф суцільного ринку такий же небезпечний, як і міф повернення до державного регулювання. Аналізуючи природу економічних циклів у цій же книзі, а також у багатьох статтях, на які посилаюсь в ній, я доводжу об’єктивну закономірність маятникового хитання суспільно-політичних настроїв та, ширше, соціально-економічних тенденцій розвитку сучасної економіки, які аж ніяк не можуть вимірюватись поняттями “революції” та “контрреволюції”. У книзі і цих статтях я аналізую якісно нові зміни, що відбуваються у країнах з розвиненою ринковою економікою під впливом НТР, зокрема, процеси соціалізації приватної власності, появу феномену неруйнівної конкуренції і навіть банкрутства, яке не призводить до різкого зниження рівня життя суб’єктів підприємницької діяльності, розкриваю об’єктивні причини неминучого зниження впливу ліворадикальних ідей і в першу чергу ілюзій стосовно держави, яка буцімто має “обдарувати” людину праці своїми щедрими благодіяннями. Нарешті, в моїй книзі розкриваються і основні ідеї правоцентристської та лівоцентристської ідеології, неодноразово підкреслюється хибність соціально-економічної моделі, обраної Росією, котру рабськи копіює Україна.

Залишається незрозумілим, якщо Павловський поділяє головні методологічні засади моєї концепції, а це впливає із неодноразових декларацій будь-що уникати занадто правого і лівого, антисистемного міфологічного ідеологізму, то чому він приходиться до, по суті, протилежного бачення конкретних механізмів соціально-економічного реформування

України і чому як рецензент моєї, а пізніше автор власної книги, він не вступає в полеміку щодо сформульованих мною положень, в яких розкривається небезпека необільшовицького міфу про рятівну роль так званого “державного регулювання” (за це, між іншим, я нищівно критикував програму соціалістичної партії взірця 1993 року).

Пояснення цього феномену полягає в тому, що, на жаль, комплексність та системність аналізу у розробках Павловського здебільшого залишається на рівні побажань та декларацій, а на практиці не тільки у Павловського, а й у багатьох серйозних фахівців і політиків, в тому числі і націоналістичного спрямування, котрі декларують свою правоцентристську орієнтацію, відбувається дуже небезпечне сповзання вліво. Небезпечно те, що це сповзання межує з необільшовицькою люмпенською орієнтацією, на чому треба зупинитись докладніше.

Далі буде

1. Про це докладно у моїй книзі “Україна: шлях відродження (економіка, політика, культура) (К., 1994), а також статтях “Приватизація по-більшевістски” (“Всеукраїнские ведомости”, 07. 07. 94); “Так хто же хочет остановит приватизацию?” (“Всеукраїнские ведомости”, 13. 10. 94) та багатьох інших.

2. Див. докладніше: Найдьонов В. Чи відбудеться піднесення в 1997 році? (“Голос України”, 21. 01. 97).

3. Базиліук А., Волик В. Намерення, надежды и заблуждения очередного этапа налоговой реформы (“Зеркало недели”, 15. 03. 97).

4. Павловський М. Шлях України. Шлях вліво, шлях вправо — хибний шлях. — К., 1996. — С. 64.

5. Про це я писав у статті “Філософія економічної реформи чи нова руйнівна утопія?” (“Розбудова держави”, 1995, № 3, с. 22). При цьому підкреслювалось, що підвищення цін, платні і зниження податків повинно стати не першим, як у Павловського, а чи не останнім кроком надзвичайно складних структурних перетворень.

6. Гуревич А. S. Есопотіс: испытание властью (“Зеркало недели”, 12. 07. 97).

7. Це звісно не означає, що марксизм сьогодні є самодостатнім як загальносоціологічна теорія. В контексті пошуку суспільних законів він страждає зайвим схематизмом, утопізмом, прагматизмом та економізмом і, як наслідок, екстремізмом (див., наприклад, Шморгун О. Нова суспільно-економічна система: від утопії до... міфа? // “Політологічні читання” (1992, № 3, С. 17-49; Шморгун О. Історичні закони і закони соціетальні. — К., 1995. — 125-142.)

8. Павловський М. Шлях України. Шлях вліво, шлях вправо — хибний шлях. — К., 1996. — С. 32.

9. Про це докладніше: Шморгун О. Коли нарешті ми почнемо за деревами бачити ліс? (“Київський вісник”, 05. 10. 93).

10. Взагалі характеристика Павловським різних течій економічної думки є вельми поверховою, дуже нагадує конспект підручника з історії економічних вчень, а його спроби оцінити економічні напрями поза їх історичним контекстом і штучно прив'язувати їх до різноманітних моделей реформування економіки України з наукової точки зору неприпустимі.

11. Шморгун О. Основний зміст поняття “українська національна ідея” // Розбудова держави. — 1997. — № 6 — С. 10 — 20.

12. Див.: Шморгун О. Який шлях нам обрати? // Розбудова держави. — 1992. — № 6. — С. 18.

13. Там же. — С. 18 — 23.

14. Шморгун О. Україна: шлях відродження. Економіка, політика, культура. — К., 1994. — С. 44 — 67.

15. Павловський М. Шлях України. Шлях вліво, шлях вправо — хибний шлях... — Київ, 1996. — С. 33

16. Там же.